

2.

A forgatókönyv-elemzés mint lehetséges támpont a szövegek tipológiájához

DOBI EDIT

A szövegek jelentés-összefüggésében résztvevő autoszemantikus elemek bizonyosfajta szerveződését a szövegtani szakirodalom általában átfogóan a fogalmi séma megnevezéssel illeti. A fogalmi séma köztudottan egyaránt magában foglalja a statikus és a dinamikus jelentésű összetevőket is, ezeket tudáskeretként, illetve forgatókönyvként észleljük a szövegben.

Az alábbiakban azt a problémakört járom körül, hogy a forgatókönyv bizonyos sajátosságai összefüggnek-e a szövegtípusokkal, azaz a szövegek valamilyen szövegtípusra jellemző sajátosságaival; merészebben fogalmazva: **létezhetnek-e olyan forgatókönyvek, amelyekről az adott forgatókönyveket tartalmazó szövegek típusára, műfajára következtetni lehet.** A kérdést másik irányból is megfogalmazhatjuk: **megállapíthatók-e olyan szövegtípusok, illetve műfajok, amelyek szemantikai összefüggésének létrehozásához rájuk tipikusan jellemző forgatókönyvek járulnak hozzá.** A kérdés kétfajta felvetése voltaképpen ugyanazt a feltételezett összefüggést törekszik feltárni, az első a szövegek tipológiájából, a második pedig a forgatókönyvek tipológiájából indul ki.

A szövegek különböző szempontú csoportosító, tipologizáló törekvésű megközelítései, ezek eredményei ismertek. Ahhoz, hogy a szövegek tipologizálásáról beszélve egyértelmű legyen, milyen szemléleti alapon körvonalazott tipológiára gondolunk, amikor ezt a forgatókönyv szerveződési típusaival próbáljuk kapcsolatba hozni, érdemes nagy vonalakban áttekinteni, milyen megközelítések közül választhatunk. Ebben Kocsány Piroska egyik tanulmányára támaszkodom, aki alapvetően három szemléletet különböztet meg. (Kocsány 2006: 17–26).

1) De Beaugrande és Dressler a szövegtípust az intertextualitás megnyilvánulásának tartja: a szövegtípus tehát történeti fogalom, olyan minta, amelyet tanulási folyamat során raktározunk el, és aktuális beszédhelyzetben előhívunk (Kocsány 2006: 17–18).

2) Egy másik megközelítés a szövegtípusok definiálásában funkcionális-kognitív szempontot követ, és két irányba mutat: a) Az egyik irányzat a szövegek strukturális-mentális sajátosságait alapul véve a szövegtípusokat a szöveggé szerveződés kognitív mintái alapján körvonalazza. b) A másik a szövegekben megjelenő kommunikációs funkciót helyezi előtérbe (Kocsány 2006:

18–20).

3) S végül egy harmadik megközelítés a szövegtípusra mint egyfajta absztrakcióra tekint, amelyet empirikusan megtapasztalható adatokból vonatkozathatunk el, ahol az adatok nem pusztán úgy értendők, mint a verbális megjelenési forma jegyei, hanem mint beszédhelyzetekre, kommunikációs funkciókra jellemző sajátosságok is (Kocsány 2006: 20–22).

Mivel a forgatókönyv lényegét tekintve elemeknek olyan szemantikai alapú szerveződése, amelynek háttérében egyfajta közös pragmatikai tudás áll, ezt a három — voltaképpen négy — megközelítést értékelve, a forgatókönyv-kutatással legfőképpen a 2a) és a 3) pontban foglalt szemlélet látszik összeegyeztethetőnek.

Ahhoz, hogy a szövegtípusok és a forgatókönyvek esetleges összefüggéseit feltárhassuk, a forgatókönyvek valamiféle tipologizálása is elengedhetetlen.

A forgatókönyvek tipológiájának eddig terjedelmes szakirodalmáról nincs tudomásom. A forgatókönyvek egyfajta csoportosítása olvasható Tolcsvai Nagy Gábor szövegtanában: a fogalmi sémának (ezen belül nyilvánvalóan a forgatókönyvnek) a szöveg mezoszintjén való megjelenését aszerint jellemzi, hogy a fogalmi séma a szövegben megneveződik-e, illetve, ha igen, miképpen. Ez a szempont három különböző típus elhatárolását teszi lehetővé: „1. a fogalmi séma egyszerű említést kap (egy szóval vagy kifejezéssel), s ez valamilyen bennfoglalással érvényesül a szövegértelmeben; 2. a fogalmi séma egyes részei vagy egésze megnevezés nélkül kifejtődnek a szövegrészletben; 3. a fogalmi séma egyes részei vagy egésze a séma megnevezésével együtt kifejtődnek a szövegrészletben” (Tolcsvai Nagy 2001: 272). A szerző által definiált típusokat szövegekkel itt nem illusztrálom, a meghatározások egyértelműek: az általa követett tipológiai szempont a kifejtettség vizsgálatán alapul.

A csoportosítás itt ismertetett szempontján kívül a tipologizálás másik lehetséges kiindulópontját a Tolcsvai Nagy Gábor által idézett Nothdurft-féle forgatókönyv-definíció kínálja: „**a forgatókönyveket kulturálisan felismert cselekvésszituációk alakíthatják ki, amelyekben a cselekvők különböző, egymáshoz illő szerepet játszanak, s amelyekben a résztvevők kölcsönösen megértik a történetet. A forgatókönyv sztenderdizált eseménysor vagy sztenderdizált szituáció**” (Tolcsvai Nagy 2001: 75, Nothdurft 1986: 93–4).

A megfogalmazásból tehát többek között az is kiderül, hogy a forgatókönyv olyan események halmaza, amelyek 1) vagy időben meghatározott rendben követik egymást, azaz kötött a sorrendjük; 2) vagy pedig — nyilván valamilyen más (nem sorrendiségen alapuló) stratégia szerint — kevésbé meghatározott rendben rendeződnek szituációvá.

A továbbiakban a fentebb említett összefüggés feltárásához a forgatókönyvek tipologizálásában **alapvető szempontként** az idézett forgatókönyv-meghatá-

A forgatókönyv-elemzés mint lehetséges támpont a szövegek tipológiájában

rozás e két — egymáshoz nyilvánvalóan nagyon közel álló — mozzanatát veszem alapul.

I) A forgatókönyv-elemek elrendezése

A forgatókönyvek tipologizálásakor — a fentebb elmondottak szerint — célszerűnek látszik figyelembe venni, hogy a forgatókönyvben megjelenő események lineáris rendje játszik-e szerepet a szöveg jelentés-összefüggésének megteremtésében, vagy sem. Itt kell rögzítenem, hogy az egyszerűség és az egyértelműség kedvéért az elemzés csak a verbalizált/verbalizálható összetevőkre van tekintettel, azaz csak azokat az eseményeket, mozzanatok veszi figyelembe, amelyek „kimondva vagy kimondatlanul” az adott szöveg alapján feltételezett forgatókönyvhöz hozzátartoznak/hozzátartozhatnak. (Ennek azért van jelentősége, mert az ugyan verbálisan ki nem fejtett, de az egyes elemzők háttértudása alapján az adott forgatókönyvhöz tartozónak gondolható események, mozzanatok halmaza az egyéni szocializáció, tapasztalás stb. következtében akár jelentősen különbözhet.)

Ez alapján első közelítésben két fő típust lehet definiálni:

1. **Azt a forgatókönyvtípust, amely meghatározott események meghatározott sorrendjéből jön létre.**
2. **Azt a forgatókönyvtípust, amely meghatározott események nem meghatározott lineáris rendjéből jön létre, hanem a meghatározott események valamilyen — nem sorrendiségen alapuló — rendszeréből.**

Ha ezt a két típust — miközben rájuk mint lehetséges szövegműfajokra jellemző sajátosságokra tekintünk — tovább differenciáljuk, akkor első megközelítésben az első típusnak az alábbi megvalósulásai sejthetők:

- 1a) **Léteznek olyan szövegek, amelyek „dinamikus” szemantikai összefüggését egyetlen — a cselekményeket rögzített sorrendben tartalmazó — forgatókönyv szervezi, ugyanis az események rendje (bizonyos cél elérése, vagy bizonyos feladat teljesítése érdekében) nem változtatható meg.** Ezekben a szövegekben — az elvégzett szövegelemzések alapján — nagy gyakorisággal egyetlen izotópiásik dominál. Ebbe a típusba tartoznak például egyértelműen az ételreceptek, a használati utasítások. Íme erre a típusra néhány példa (a szövegeket követő táblázatok a forgatókönyvek összetevőit mutatják előfordulásuk sorrendjében):

Fokhagymamártás

Hozzávalók: 2 evőkanál olaj vagy 3 dkg zsír, 2 evőkanál liszt, 3-4 gerezd

Dobi Edit

fokhagyma, 1 dl tejföl, só.

A megtisztított fokhagymát a kés pengéjével szétnyomjuk és a zsemleszínű rántásba tesszük. Vízrel felengedjük, megsózzuk és jól felfőzzük, mint a többi mártást. Tálalás előtt hozzákeverjük a tejfölt.

(Horváth Ilona: Szakácskönyv. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 1984: 258.)

Fokhagymamártás
a fokhagymát szétnyomjuk
a rántásba tesszük
vízrel felengedjük
megsózzuk
felfőzzük
hozzákeverjük a tejfölt

Puha mézeskalács

Hozzávalók: 50 dkg méz, 2 egész tojás és 2 tojássárgája, 6 dkg cukor, 50 dkg liszt, 1 kávéskanál szóda bikarbóna, 1 késhegynyi őrölt fahéj, reszelt citromhéj.

A mézet meglangyosítjuk, a tojásokkal, a fűszerekkel habzásig kavargatjuk. A lisztet apránként belekeverjük. A liszt fele lehet rozsliszt vagy kenyérliszt. Jól kidolgozzuk. Zsírozott és lisztezett tepsibe öntjük, tetejét meghintjük vékonyra vágott mandulával, és egyenletes, de nem nagy tűznél 30 percig sütjük. Ha kihűlt, szeletekre vágjuk. (Horváth Ilona: Szakácskönyv. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 1984: 386.)

Puha mézeskalács
a mézet meglangyosítjuk
a fűszerekkel kavargatjuk
a lisztet belekeverjük
kidolgozzuk
tepsibe öntjük
meghintjük mandulával
sütjük
kihűlt
szeletekre vágjuk

Hűtőszekrény, kezelési tájékoztató /ERT 1643 (TTI 160 C)/

Hibaelhárítás

Izzócsere

Ha a belső világítás izzója kiégett, a cseréjét ön is elvégezheti az alábbiak szerint:

Feszültségmentesítse a készüléket.

A búrárt rögzítő lemezcsavart csavarja ki, majd a búrárt a nyíl irányában vegye le, így az izzó kicserélhető. (Izzó típusa: Mignon 322, 230 V, 15 W, E 14 menet.)

A forgatókönyv-elemzés mint lehetséges támpont a szövegek tipológiájában

Izzócsere után a búrát helyezze vissza, a lemezcsavart csavarja be, és helyezze feszültség alá a készüléket.

A világítás hiánya nem befolyásolja a készülék működését.

<i>Izzócsere</i>
<i>feszültségmentesítse a készüléket</i>
<i>a lemezcsavart csavarja ki</i>
<i>a búrát vegye le</i>
<i>az izzó kicserélhető</i>
<i>a búrát helyezze vissza</i>
<i>a lemezcsavart csavarja be</i>
<i>helyezze feszültség alá a készüléket</i>

A fenti példák igazolják, hogy az ételrecept és a használati utasítás forgatókönyvei is egyetlen jelentésmező — izotópiasík — mentén haladva a műveletek egyértelmű rendjét adják. Annak a szociokulturális közegnek (jelen esetben a háziasszonyok csoportjának, illetve az otthoni szerelési munkákat végző — talán leginkább — férfiak csoportjának) a tagjai, akik ezeknek a szövegeknek a befogadói, pontosan értik a leírt helyzeteket. A kövérrel kiemelt igék (igés kifejezések, igékből képzett szóalakok) akár a cselekvések pontos leírásához szükséges nominális bővítmények nélkül is érthetővé teszik a szövegbeli szituációt a szakavatott befogadó számára.

A Nothdurft-féle forgatókönyv-definícióhoz visszatérve:

1b) Léteznek továbbá olyan szövegek, amelyek szemantikai szerveződésében több forgatókönyv is részt vesz, amelyek közül egy a cselekményeket rögzített sorrendben tartalmazó forgatókönyv (de lehetséges, hogy több is). Aszerint, hogy a cselekményeket rögzített sorrendben tartalmazó forgatókönyv (esetleg forgatókönyvek) a szöveget szervező összes forgatókönyv rendszerében hol foglal helyet, és milyen szerepet játszik, szintén több stratégiáról beszélhetünk:

1b.1) A cselekményeket rögzített sorrendben tartalmazó forgatókönyv az ún. keretforgatókönyv, amelybe egy vagy több nem rögzített belső struktúrájú forgatókönyv illeszkedik.

Intuitíve olyan szövegműfajokat sorolhatunk ebbe a csoportba, mint például a mese (a viszonylag állandó kezdéssel és zárással), vagy mondjuk az istentiszteletek, misék forgatókönyvei, ahol gyakran egyetlen változó forgatókönyv a több rögzített belső szerkezetű és rögzített sorrendű forgatókönyv között az aktuális példázat. De keretforgatókönyve van egy kétszereplős találkozásnak is, ahol az üdvözlés

és az elköszönés forgatókönyve közé zárt szituáció szerveződésében, terjedelmében is tetszőleges. Elég jól illusztrálják ezt a típust a híradások szövegei is. Az említett műfajokban a keret kötöttsége némi korlátot szab a spontaneitásnak, a „betét” dinamikus szerveződésének viszont aligha fogalmazhatók meg szabályai.

Alább a Sláger Rádió kora reggeli hírei után rögzített sporthírek keretét adó rövid bevezetést és zárást olvashatjuk. A két rövid szöveg közötti tartalom nyilvánvalóan az aktuális történések szerint változik. (Mivel hallott szöveg lejegyzéséről van szó, a szöveg tagolása és központosítása intuitív alapon történt. Ez azonban a forgatókönyv mibenlétét nem befolyásolja.)

„Köszöntöm a Sláger Rádió hallgatóit. A Sláger Rádió Sporthíreit Ambrus Tamástól hallják.”

[...]

„Köszönöm figyelmüket. További kellemes rádiózást kívánok.”

(Sláger Rádió. 2007. március 9.)

A bevezetés és a záró mondatok az alábbi dinamikus jelentéselemeket tartalmaznak.

bevezetés	zárás
<i>köszöntöm a SR hallgatóit a SR sporthíreit hallják</i>	<i>köszönöm figyelmüket rádiózást kívánok</i>

A rádióműsorból lejegyzett szöveg cselekvései pontosan azonosíthatóvá teszik a hallgatók számára a szituációt, valamint a szituáció szereplőit: a sporthírek következnek, amelyeket a bemondó Ambrus Tamás mesél el a rádió hallgatóinak. Mind a bevezető, mind pedig a záró cselekvéspár sorrendje kötve van. Nyilvánvalóan megzavarná a szituáció megértését, ha a bemondó fölcserélné az egyes cselekvéseket: mondjuk előbb köszönné meg a hallgatók figyelmét, és csak ezután üdvözlőné őket.

1b.2) Talán a leggyakoribb típusban egy a cselekményeket rögzített sorrendben tartalmazó forgatókönyv illeszkedik olyan forgatókönyv-rendszerbe, ahol a rögzített sorrendű forgatókönyv a teljes cselekménynek/esemény-sornak pusztán egyetlen mozaikja.

Az intuíciónk az lehet, hogy ebbe a csoportba olyan (elsősorban hosszabb) szövegek tartoznak, amelyek terjedelmesebb esemény-sorában egy-egy kötött sorrendű forgatókönyv előfordulhat. Ezeknek a szövegeknek a spontán szerveződése miatt azonban egyáltalán nem

A forgatókönyv-elemzés mint lehetséges támpont a szövegek tipológiájában

garantált sem az, hogy a forgatókönyvek rendszerében előfordul-e kötött sorrendű forgatókönyv, sem az, hogy hány ilyen fordul elő.

Az alábbi — egy fényképezés szituációját leíró — novellarészlet jó példa erre. A néhány oldalas novella négy — egymást követő generációhoz tartozó — nőt fest le: a lányt, az anyát, a nagyanyát és a dédanyát, nyilvánvalóan a szerző spontán emlékezése alapján. Ebbe a kontextusba illeszkedik a következő részlet:

„— Jaj, Peggy, csináljunk egy képet a négygenerációnyi nőről — javasolta apám —, és a „Négy Maria” mellé teheted majd.
Így hát kimasíroztunk, és felsorakoztunk a kert előtt, egyik oldalunkon a lila levelű szilvafával. Amíg mi a napba hunyorogtunk, férjem a fényképezőgép fókuszával bajlódott.” (Peggy Vincent: A négy Mária. In: Egy csésze vigasz. Szerk.: Colleen Sell. Pécs: Alexandra. 2002: 166)

Íme a fényképezés forgatókönyvének elemei (az első sorban — a szituáció címeként — az eseményt előkészítő felhívás áll).

<i>csináljunk egy képet</i>
<i>kimasíroztunk</i> <i>felsorakoztunk</i> <i>a napba hunyorogtunk</i> <i>(a fényképezőgép fókuszával bajlódott)</i>

Az idézett részletben — talán a fókuszálás műveletén kívül — a cselekvések sorrendje elég jellegzetes.

Ugyanez jellemző az alábbi részletre is, amely szintén a fentebb idézett kötet egyik novellájából származik, amelynek írója a karácsonyi ajándékozásokra emlékezik. A szöveg utolsó szakaszát idézem:

„És örömök öröme! December 6-án megérkezik a doboz. Amikor a kihordó átadja nekem, azonnal tudom, hogy a karácsonyi csomag az. Az ismerős kézírás és a dexteri postahivatal bélyegzője semmi újat nem mond nekem, amit ne tudnék amúgy is. Mikor bevonszoló a nehéz pakkot a házba, felhasítom a ragasztószalagot, felemelem a tetejét, és az almák meghitt illata betölti a levegőt, könnyek futnak végig az arcomon. Családom szeretetének melege körülölel. Apám talált rá módot, hogy még egyszer hazavigyen karácsonyra.” (Gail Balden: A karácsonyi csomag. In: Egy csésze vigasz. Szerk.: Colleen Sell. Pécs: Alexandra. 2002: 203)

Ebben az esetben a csomagkapás, a csomag kibontása a cselekvések sorrendjét tekintve meghatározott szituáció, amely az idézett részletben egy másik — a

Dobi Edit

csomag kapójának érzelmeit bemutató — forgatókönyv elemeivel keveredik. (Egyébiránt itt is érdekes megfigyelni a fentebb már említett párhuzamot a forgatókönyvek és az izotópiások száma között. A *doboz*, a *kihordó*, a *pakk*, a *ragasztószalag*, a *doboztető* által körvonalazott jelentésmező mellett a *könny*, a *szeretet melege*, a *karácsony* egy másik izotópiát villant föl.)

<i>megérkezik a doboz</i>	<i>És öröme öröme!</i>
<i>a kihordó átadja bevonszoló a pakkot a házba felhasítom a ragasztószalagot felemelem a tetejét</i>	<i>tudom, hogy a karácsonyi csomag a bélyegző semmi újat nem mond az almák illata betölti a levegőt könnyek futnak végig családom szeretetének melege körülölel apám talál rá módot hazavigyem karácsonyra</i>

A csomag megkapásakor a fenti táblázat első oszlopában felsorolt események történnek a fenti rendben. Bármelyik két cselekvés fölcserélése logikai hibához vezetne.

2) A második típus a tárgyalt forgatókönyv által jellemezhető szövegtípus vagy –műfaj kiválasztásában kevesebb támpontot ad. Olyan szövegekre gondolhatunk itt, amelyekben leírt szituáció a befogadó számára — az előzetes (az adott helyzetre vonatkozó) tudása alapján — elfogadható, érthető, beleillik a tágabb szituatív környezetbe anélkül, hogy a szituációt alkotó cselekvéseknek, eseményeknek előre elvárható sorrendjük lenne.

Itt tehát arról van szó, hogy például egy születésnap ünnepség szituációjába beleillenek a következő cselekvések, események: megérkezés, üdvözlés, beszélgetés (kérdések és válaszok), asztalhoz ülés, vacsorázás, játék, tánc, mulatozás és így tovább. Ezeknek a cselekvéseknek/eseményeknek a sorrendje sokkal kevésbé számítható ki előre, mint mondjuk a mártáskészítés műveleteié. Ebbe a típusba tehát jellemzően olyan narratív vagy dialogikus szövegek tartoznak, amelyekben kifejeződő szituáció a háttértudásunk része, de ez a tudás a cselekmények, illetve események számtalan sorrendjét, variációját elfogadhatónak tartja, és a forgatókönyv-összetevők teljes vagy nagy mértékű kifejtettségét sem követeli meg. Ehhez a típushoz ugyanakkor nemigen rendelhetők műfaji kötöttségek: ide sorolhatók hétköznapi szituációk szövegei, novellák, elbeszélő műfajok egyaránt.

Az alábbi novellarészlet, amelyben Sütő András a hétköznapiak miliójából ad ízelítőt, jól példázza ezt:

„Este, ha nem hallgatunk éppen, füstölünk és beszélgetünk. Az égvilágon mindenről szó esik, de semminek sem jutunk a végére. Bekopog azonban B.

A forgatókönyv-elemzés mint lehetséges támpont a szövegek tipológiájában

barátom, és mindjárt más irányt vesz a szó. Összeölelkezünk, megcsókoljuk egymást, és a változatosság kedvéért a börtönbéli életről kezdünk beszélgetni. Barátom ugyanis fegyházban töltött néhány hónapot.” (Sütő András: Hétköznapiak a keresztfán. In: Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér. Naplójegyzetek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 1986³: 130.)

Az idézett részletben nem is csak egy, hanem két forgatókönyv is érvényesül. Mindkettőhöz: az esti beszélgetésnek és a barát megérkezésének a forgatókönyvéhez is olyan események, cselekvések tartoznak, amelyek sorrendje majdnem teljesen szabad, valamint az sincs meghatározva, hogy mely eseményeknek kell feltétlenül megtörténniük, s melyek maradhatnak el, vagy csak rejtve. Az alábbi táblázat e két forgatókönyv elemeit mutatja:

	beszélgetés	a barát érkezése
Ez a részlet azt az érdekes jelenséget is felvillantja, hogy	nem hallgatunk füstölünk beszélgetünk mindenről szó esik semminek sem jutunk a végére *** más irányt vesz a szó kezdünk beszélgetni	bekopog B. barátom összeölelkezünk megcsókoljuk egymást

miképpen fonódnak/fonódhatnak egymásba az egyes forgatókönyvek, melyik elem és hogyan teremti meg közöttük a kapcsolatot.

II) Kitekintés

1. A forgatókönyvek összefonódásáról

A forgatókönyvek csoportosítására tett kísérlet során — a könnyebbség kedvéért — elsősorban olyan szövegek vizsgálatára került sor, amelyekben a tipológia szempontjából lényeges forgatókönyv vagy forgatókönyvek viszonylag „tisztán”, azaz problémamentesen megállapíthatók, elkülöníthetők, elemezhetők. A megvizsgált példák között egy-egy olyan is akad, amelyben a tipológia szempontjából lényeges vagy éppen kevésbé mérvadó forgatókönyv vagy forgatókönyvek izgalmas kérdések megfogalmazására adnak lehetőséget.

Érdekes vizsgálat tárgya lehetne például, hogy az egymásba fonódó forgatókönyvek érintkezési pontjait mi vagy mik határozzák meg: a szövegben futó (kifejtett vagy kifejtetlen) izotópiások elmeinek valamiféle összjátéka; vagy az ok inkább pragmatikai, és mint ilyen inkább a közös háttértudásban, tudati tartalomban keresendő?

2. A forgatókönyv-elemek kifejtettségéről

A forgatókönyv-elemzésben lehetséges kiindulópontnak tekinthető a Tolcsvai Nagy szövegtanában olvasható tudáskeret-típológia alapja is, mely szerint ahogyan a szöveg-összefüggést megteremtő tudáskeretelemek ki lehetnek fejtve verbálisan, úgy maradhatnak kifejtetlenek is. A forgatókönyvekre vonatkoztatva ezt a szempontot:

- léteznek olyan forgatókönyvek, amelyek minden elemének explicitnek kell lennie ahhoz, hogy a forgatókönyv az adott szövegben funkcióját betölthesse;

- ugyanakkor nyilvánvalóan léteznek olyan forgatókönyvek is, amelyekhez tartozó bizonyos elemek (események, cselekmények) csak a közös háttértudásra támaszkodva érthetők bele a cselekvéssorba vagy a szituációba, a forgatókönyv szerveződése ezek verbalizálása nélkül is egyértelművé teszi a szövegszituációt.

Ezt a szempontot (az explicittség szempontját) érdekes lehet összehangolni a fentebb kiindulópontnak tekintett sorrendiség-szemponttal.

Első megközelítésben sejthető, hogy **a maradéktalanul kifejtett forgatókönyvek** elsősorban azokhoz a szövegműfajokhoz rendelhetők, amelyekről fentebb **az 1a) pontban** esett szó. Ide olyan szövegek tartoznak ugyanis, amelyek jelentés-összefüggésének megteremtésében a forgatókönyvelemek sorrendjének nagy szerep jut. Ezek sorrendjén kívül pedig — a szituáció egyértelműsége miatt — az is fontos, hogy a cselekvéssor minden eleme ki legyen fejtve. (Hiszem sem egy étel nemigen készíthető el, sem egy technikai művelet nemigen kivitelezhető maradéktalanul, ha a szituáció nem egyértelmű.) Ezekben a szövegekben tehát **kevésbé van helye a spontaneitásnak**, pontosan megszervezett művelet sor alkotja a szövegjelentés vázát.

A **másik pólushoz** — a forgatókönyv explicittsége szempontjából — valószínűleg azok a szövegműfajok tartoznak, amelyek szövegei egyszerűek, emiatt **spontán szerveződésűek**: pl. társalgás az utcán, telefonálás; szépirodalmi szövegekben a szereplők által ismert kontextusba ágyazott dialógusok stb. Az ebbe a csoportba tartozó szövegekre ennél fogva az jellemző, hogy sem az nincs pontosan meghatározva, hogy milyen cselekvések, események tartoznak szükségszerűen a szöveg szemantikai összefüggését szervező forgatókönyvhöz vagy forgatókönyvekhez; sem az nincs pontosan meghatározva, hogy milyen a forgatókönyvbe tartozónak gondolt cselekményeknek vagy eseményeknek a sorrendje.

Lássuk például az alábbi elképzelt rövid dialógust:

— *Eljössz?*

— *Ha apa elenged.*

Nem túl nehéz feladat azonosítani a szituációt és a szereplőket: valószínűleg olyan rendezvényről lehet szó, amelyre a gyermekeknek szülői engedéllyel szokás elmenniük. A párbeszéd háttérében lévő közös tudás az elképzelt

A forgatókönyv-elemzés mint lehetséges támpont a szövegek tipológiájában

forgatókönyve, amely tartalmazza a meghívásnak, az elkérezkedésnek, a szülő válaszában, esetleg a készülődésnek a cselekvéseit. A felsorolt mozzanatok közül itt egyedül az *elenged* elem utal a forgatókönyv elkérezkedés-mozzanatára.

Vagy vegyük szemügyre az alábbi elképzelt rövid dialógust:

— *Megvetted végül?*

— *Á, nem, szűk volt.*

Ez a szöveg — a fentihez hasonlóan — félreérthetetlenül azonosítja a szituációt: egy korábbi, feltehetőleg közösen véghezvitt sikertelen ruhavásárlás élménye áll a dialógus háttérében. A dialógusban egyetlen kifejtett elem, a *megvetted* jelzi azt a forgatókönyvet, amelynek közös ismerete teszi érthetővé/értelmezhetővé a szöveget.

3. Kísérlet a kifejtettség-szempontú és az elrendezés-szempontú tipológiai összehangolására

A Tolcsvai Nagy Gábortól idézett explicitség szempontú csoportosítás szerint a fenti — a spontaneitást mellőző — szövegek a 3. típusba tartoznak, amelybe sorolható szövegekben „a fogalmi séma egyes részei vagy egésze a séma megnevezésével együtt kifejtődnek a szövegrészletben”.

A spontán szerveződésűnek nevezett szövegek ugyanakkor az 1. típusba tartoznak, ahol „a fogalmi séma egyszerű említést kap (egy szóval vagy kifejezéssel), s ez valamilyen bennfoglalással érvényesül a szövegértelmezésben”. (Tolcsvai Nagy 2001: 272)

Ahogy a fentebb ismertetett „kezdetleges” elrendezés-szempontú forgatókönyv-tipológiai megközelítés árnyaltabb eredményeket hozhat, ha több különböző műfajba tartozó szöveget vizsgálunk meg a vázolt elemzési szempontokat követve, úgy a vizsgálat kiterjesztése újabb támpontokat adhat egy komplexebb tipológiai törekvés megalapozásához, akár az itt felvetett kifejtettség-, illetve elrendezés-szempontú tipológia részletekbe menő összehangolásához is.

Irodalomjegyzék:

- Kocsány Piroska 2006. A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. Bp.: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó.